

Темна сторінка з минулого.

Недавно, 12 марта, минуло 25 років, як помер Теофан Лебединцев, перший редактор цінного в нашою національну життя видання „Кіевская Старина“. Вислуживши пенсію, талановита й працьовита людина не всиділа без роботи; де-які національні симпатії дали форму, в яку та працьовита вдача влилася, і наслідком був журнал, що в історії українського життя, а надто української науки займає одну з великих цікавих сторінок. Та і в житті самого Лебединцева це буде теж найкраща сторінка, за яку історія пробачить йому не один може з великих чи невеликих гріхів проти рідного краю. А тих гріхів, на жаль, було таки чимало. У Лебединцева були всі дані, щоб не одягну тільки „Кіевскою Стариною“ записати своє ім'я в історії українського національного відродження. І проте в книзі його діяльності знайдемо далеко більше темних сторінок.

Родом з Київщини, вихованець духовної школи, Лебединцев, очевидно, вже за молодю мав українські симпатії, навійні може тим, що вродився й виріс він поблизу рідного села Шевченкового. Велика слава й голосне слово українського Кобзаря не одну людину привертало тоді заарнути до себе в душу й запитати про свою національну віру. Треба думати, що між тими людьми був і Лебединцев,—принаймні перші звістки про його національні симпатії маємо як раз у зв'язку з Шевченком. В листах своїх до поета Лебединцев згадує про його мало не з побожністю релігійно-захопленою людиною. „Спасибі Вам, що я побачив Вас і побалакав з Вами хоч трошки,—пише до Шевченка 22 октября 1854 р. Лебединцев—А проте жалкую й досі, що не довелось мені ще раз побачитися з Вами. Прибрав

я до Вас разів зо три, та й ще раз довідався, як уже зовсім зібрався в дорогу; коли-ж Вам ніколи, здається, й просити не давали,—засмикали, як жиди того пана, що до склепу закладають* *). „Спасибі Вам велике за книжечку,—одписує Лебединцев 7 липня 1860 р., одібравши „Кобзаря“,—нехай Вам Господь заплатить з вищою неба! Я з неї прочитую що-неділі потрошку, як дід Ваш з Миней. А третів Ваших,—додає Лебединцев,—у мене аж три: лежить один на лежанці, а другий у шафі стоїть, а третій так поверх книжок посталений. От я придивляюсь часом то до того, то до того та згадую Вас усе **).

І не тільки про Шевченка пам'ятав тоді Лебединцев. Було видно у йому цікавість до народяного життя, до національної справи, було навіть бажання самому до неї рук доложити. Так, в одному з цитованих вже листів до Шевченка Лебединцев пише про свої враження з тодішнього селянського життя,—і пише в тоні цілком відповідно до Шевченкового світогляду. „Вув я ще раз на Україні. Ненька рівняла! нехай тебе Господь милує! Сонце палило в день і місяць вночі! Надивився доволі на панів, попів і людей. Пани останно кров висаюють, попи звичайно службу правлять, часом люльки курять, в карти грають, та ще й добре впливають, а народ бідий терпять, терпять та сльози ищечком витирає. Нішто до його слова не промовить, нішто йому не скаже, як то в світі божому жить, щоб Богові вгодити і душі добро придбати. Пронив я в Корсуєні неділю зо дві. Там, коли пам'ятаєте, рядом з братом моім становий живе, так-таки хата кодо хати. Як то людям так мучати! Як вони кричать та плачуть! А стано-

* „Кіевская Старина“, 1863, XI, стор. 43—46.

** Ibid, 49.

вий в шляхропо по стани похажав, люльку тягне, заглядає... не скажу, куди,—та на ввесь рот свій репетує: „лучше, дужче! Эхъ ты, бездѣльникъ! Ты тебя самаво...“ *). Цікавиться Лебединцев і рідним письменством. „Чи скоро одчнять Вашу „хату“?—залитує він Шевченка.—Напишіть, будьте ласкаві. Як що в нас тісно буде, то й до Вас—з чим Бог пошле **). „Слава Богу, що випрала вже „Основу“,—радіє Лебединцев иншим разом.—Може й верстат уже поставили. Тепер треба, мабуть, підганяти. Чи не напращу й я чого небудь. Тільки, кажуть, на підганяти треба прости тоненько, так може я і не зугарю буду до-ладу напращити. Спасибі Білозерському, і мені таки прислав звістку. Нехай же тчуть на здоров'я! Та коли б добре ткали, щоб виробити матері на сорочку доброї двадцятки, бо зовсім обдірана, і тіло навіть світяться—матеріє тіло! ***).

Пробував тоді й „прясти“ Лебединцев. У першому листі до Шевченка згадує він про свою „казань“, що її передав поетові. В книжці шостій „Основи“ за р. 1861 маємо анонімну статевку Лебединцев: „Об армарках“,—певне ту саму „казань“, як видно з редакційної примітки: „опю беседу з селянами привіз нам з Київщини наш славий Кобзарь-народодобець, дуже її похваляючи“***). Це й справді таки моралізаторське слово „до селянських парафінів“, написане дуже просто, гарною народньою мовою. Редакції „Основи“ воно дуже до вподоби припало і вона ставить автора за зразок людини, що вміє розмовляти з народом: „сочинитель цієї беседи ясно зрозумів свою задачу, і ми не знаєм нікого другого, хто б учив народ так гарно, так

* Ibid, 46—47.

** Ibid, 48.

*** Ibid, 49.

просто і образно—по нашому“ *). Проте дарма захопчувала редакції „Основи“ Лебединцева до дальшої праці („жадемо серцем, щоб він вибрав ще інші реті, з *широкою основою*, для своєї народньої казані“)—не була перша й остання його праця рідною мовою. Але—що далеко гірше—й думками він одійшов неабаром дуже далеко від того, про що сам недавно ще писав Шевченкові. Року 1865 ми бачимо Лебединцева вже в Холмщині, на посаді начальника шкільної дирекції, разом з його земляком і товаришем Кржановським, а Куїшин та Білозерський і тут талановитий та працьовитий чиновник розгорнув таку діяльність, яка йшла просто наперекір національним інтересам усього українського народу. Великий чиновник подужав слабенького українського патріота...

Правду кажучи, опортунізм та хитро-мудре „малоросійське“ політиканство лежало, певне, у самій вдачі Лебединцева. Дуже характерну рисуку зустрічаємо вже в одному з цитованих листів до Шевченка. Розказуючи про переробку на українську мову одної казані архиєрея Филарета, Лебединцев поясняє: „воно так нечаче й по-нашому, але зовсім! по-кацаласьки. В цензурі, щоб Ви знали, всі казані; от питаю я того, що благословив печатати: „чи ви розібрали, що там написано?“—„Какъ же съ!—сказав він мені,—тамъ всё почти слова русскія!“ Кумедія, та й годі!“ **). Уже з цієї „кумедії“ бачимо хитру дипломатичну—„що було і нашим, щоб і діло ніби зробити, і виду не показати, щоб виийшло „нечаче й по-нашому“, та щоб і „кацапам“ того не видно було. І серед полуднати національних етссуєнків на Холмщині оця

* „Основи“, 1861, VI, 78.

** „Кіевская Старина“, 1868, XI, 48.

дипломатична жилка завела Лебединцева так далеко, що він утратив настрей всяку межу між дозволенням та недозволенням з національного погляду й потроху дійшов до того, що зриск колишніх своїх думок про національну роботу. І працював уже просто як слухняний чиновник, якому начальство дало свою роботу, і він справляє й не тільки, мовляв, „за страх, но и за совѣсть“. Останньому допомогло те, що з Лебединцева був занадто „православний“ і до того він дуже не любив поляків: у Холмщині він працював проти поляків і для „православів“—і це, разом з дипломатично-опортуністичною жилкою, й змулило шлюком його й так неглибоку національну свідомість.

Про початки його „патріотичної“ роботи в Холмщині маємо купу надзвичайно цікавих листів, писаних до брата, Петра Лебединцева, відомого колись протопопа київського. Автор листів докладно, мов урядове звідомлення, розповідає про всі ті заходи, які довелось йому робити на покращення „православів“ та „русской народности“ серед української уніятської людности в Холмщині. Православний чиновник бє з кожного рядка тих листів і важко згодитися з редакцією „Кіевскою Стариною“, коли на підставі згаданих листів вона так рекомендувала Лебединцева: „онъ не игралъ исключительной роли казеннаго чиновника, а желалъ на дѣлѣ пригнѣнть *ту людь* къ родному, національному (!) которюю обнаруживалъ и раньше“ *). Тільки чиновником, самим чиновником Лебединцев, певна річ, не був, хоча партікулярний читач не може без усмішки промигнути в його листах, напр. про „особенное удовольствие“ од ордену або міркування про те, як авторіві „совѣтно было ходить между ними

* „Кіевская Старина“, 1868, III, 317.

(товаришами на службі, що мали ордену) съ голою шею, или выставлять медаль въ память минувшей войны.*) Але саму любов до рідного треба дуже неглибоко розуміти, щоб в офіційному патріотизмі Лебединцева обачити хоч крихотку її. Він ще не ренегат—то правда, він ще не воює з «сепаратизмом», але тільки тому не воює, що начальство того не велить. Лебединцев заводить, напр. по своїх школах деякі книжки з Галичини, але робить це без жадної української тенденції. «Я дѣлаю,—пише він 18 липня 1865 р.—опыты, который букварь лучше придется, и мнѣ нужны всякіе буквари, а до того, что въ нихъ есть что-либо по малороссійски, мнѣ нужды мало. Вездѣ пока галичійскіе учебники, а никто объ нихъ ни слова». Правда, додає він зараз же—«до поры до времени, слѣженіе за сепаратизмомъ здѣсь не можетъ имѣть никакихъ послѣдствій, пока инициатива того, что тамъ можетъ казаться сепаратизмомъ, будетъ исходить отъ Милютина и Черкаскаго»,**) то-б то од самого начальства. В пративних листах Лебединцев иноді може собі дозволити легеньке кепкування з начальства, що вретіти дозволило брати з Галичини тільки релігійні книги й заборонило інші. «Любопытно однако было-бы,—пише він трохи згодом,—заглянуть въ душу Учр. Комитета, чтобы знать, какими понятіями руководился онъ, разрѣшая *дую хлѣбья* книги и не разрѣшая *не дуковнѣхъ*»***) Йому тільки «любопытно» та й годі, але й думки нема про те, щоб обстоювати за свій погляд—брати книжки, що «лучше придутся». І ми це зрозуміємо, коли зберемо до купи розкидані по листах уваги Лебединце-

ва про політичний бік дорученої йому справи. Він радіє, що «тепер не церемоняться болѣе съ уніатами»: «такъ бы и давно слѣдовало дѣлать».—додає він, зазначивши, що російську мову заведено в дільовстві та проповідництві; він пишеться думкою про «объявленіе русскаго алфавита обязательнымъ» і для польскіх книг: «дѣйствительно, каже, отличная штука»; він хвалиться навіть безглуздою брошурою Ділянського «Въ одинъ часъ научиться малорусину по великорусски»... В практичній своїй роботі Лебединцев теж їде без вагання: «подражая великому хмему соеѣду Голуховскому, закрываю польскія школы, гдѣ хоть одна душа уніатская есть, преобразовываю ихъ въ русскія; гдѣ закрытъ неудобно, посылаю русскихъ учителей въ польскія школы, ввожу русскій языкъ въ нихъ—вездѣ, какъ обязательный предметъ, а индѣ и какъ языкъ преподаванія *) і т. и.

Характерно, що навіть думка про справді національну школу, про народну мову в науці не перейде через голову нашому недавньому «українофілові». Навіть більше—він просто «отрѣсает прах» колишнього українофілства од себе. «Галичане,—каже він,—далека отъ православія и отъ народности великорусской еще далѣе. Тамъ образовалась недавно партія красныхъ: ругаютъ на чѣмъ свѣтъ стоитъ московщину въ прозѣ и стихахъ. Такъ называемая хохломанія—тамъ великая сила и развивается съ неудержимой быстротою».***) «Побывалъ я в центрѣ унів. въ средѣ хохломаніи»,—пише Лебединцев, повернувшись зі Львова в кінці 1865 р. і, завваживши, що Галичина зовсім така саміселька, як і Ук-

раїна («все тоже, что и у насъ: хаты, клуны, хлѣва, одежда, языкъ» і т. д.), зараз же додає: «въ мѣстечкѣ Рапѣ заходилъ къ священнику Пославскому и *первый разъ* (!) услышалъ натуральный говоръ малорусскій, не по прихоту употребляемый—отъ самого іерея, его жены и дочери панны».*) Надто характерне оце «первый разъ» в устах поповича з Київщини, де й тепер ще серед духовенства адебільшого панує народна мова, не кажучи вже про 50—60 рокі! Але ми перестанемо вже з чогось дивуватися в устах Лебединцева, бо зараз же такі спіткаємо прозорі міркування людини, що сама колась пробувала писати українською мовою. У Львові автора найбільше правила українська стихія і сидючи в театрі на «Шілірїнах», з приводу неї він розгортає цілу, коли хочете, філософію дипломатичного «українофілства».

На сцені грають по українському («по малорусски»), розмовляла вся публіка по українському, кавалери з димами шепчуться й компліменти пліскають теж по українському, і ніхто не може дорікати їм сепаратизму, прихоту, чудянством і т. и. Тут справді почували, що українська мова не прийма й не чувано, але одна натурально мова, бо говорити по німьському або по польському було б справді чудно. Сидючи в театрі сам без жадної душевної знайоми, я довго розважував оце виняткове становище тут української мови, що зберегла право громадської мови в одному тільки найменшому закутку широкої української землі, і дивно мені зробилось, що по всѣх інших закутках тієї ж самої і навіть ще більш коринної України ту мову мають і за просту, й за грубу, й за смішну й навіть—заочинну. Так перевернулася розуміння у людей. І тим чудніше, що таке розуміння з року на рік ширше охоплює освічених людей. Скажу от про себе самого, що розмовляючи по українському в Кулішѣ та Білозерським, почував себе ніяково, не натурально, а у Львові не почував нічого такого од початку до кінця; а тепер мені знову чудно

*)Ibid., 360.

заговорити до когось по українському. Чу- дилися та й годі!*)

І пожурившись та повболівавши над тим, що «так перевернулись розуміння у людей»—пішов автор по галичанах, спокуюючи їх на обрусительну роботу до Холмщини...

Оця обрусительна мисля Лебединцева до Галичини, як і взагалі стосуєчи його з галичанами, звисні ще з повісті Дрозда (Кониського) «В гостях добре, а дома ліпше»—це одна з найгачебніших сторінок взагалі не дуже почесної роботи українців на Холмщині. Навіть не помічав Лебединцев за своїми офіційними обов'язками, серед яке просто отидне товариство він попав, як не помічав всієї атмосфери нещирости, лукавства, фарисейства та циничної користливости, що принесла з собою його галичане до Холмщини. Священники-уніати, напр., по добрій вечері глазують, щоб йому догодити, з унів та роспитують, чи добрі парафії за Бугом, а засліпний Лебединцев просторікує, прикладаючи коментарі: «не думайте, чтобы тутъ Вахусть игралъ иль легкомысліе,—нѣтъ, *мы сложили зпоть великолѣпный (!) народ и таланты его душевнаго утѣжденія* (!**). Без великого обурення не можна навіть читати в листах подробиць про цей «великолѣпный народъ» та про заходи коло його самого Лебединцева. «Я,—пише він,—говорилъ между прочимъ: історія наша як на долоні; весь світ не знає, що все те було колись один дух, одно тіло, а тим часом ліхі люди розірвали тее тіло на шматки та пороскидали собам, і гризуть вони, Гризуть, де-де вже кістки тільки позостались, от-от догризуть***). І за длі-

*) Ibid., 360—361.
**) Ibid., IV, 79.
***) Ibid., 80.

чого тільки, спитаєм, так старався чоловік, за-для чого побивався! І де поділося те бажанія—«виробить матері на сорочку доброї двадцятки, бо зовсім обларана і тіло навіть світиться—матеріне тіло!». Все пішло в непамять і змісць людини став перед вами ретельний чиновник...

Навіть величезна заслуга Лебединцева, що виявилася опісля заснування «Кіевской Старини» не може закрити од нас цієї темної сторінки в його діяльності,—тим більше, що й своєму виданню він прищепив був не трохи того опортунізму, якого так багато було в його політичній роботі на Холмщині. Лебединцев та його товариші своїми, можна сказати, руками вбили там українську справу. Захопившись на злість подякам обрусенієм та оправославленям, вони забули, що єдиний шлях до розвитку української людности йшов через національну освіту та демократичні реформи, що підняли б занедбаного «хлопа» морально й матеріально, витворили з його свідомо себе силу. Приготовивши декоративне «восєєдіненіє» уніатів*), вони кинули Холмщину в самий шум націоналістичних оргій з двох боків,—зміпніти поліонізацію й вирівняли дороги Бобринським. І коли тепер Холмщина стоїть на краю безодні, то українці мусять з соромом признатися, що зіпну- тують туди нечасний край почасті й руками необачних та несвідомих членів української ж таки нації.

Роман.

*) Як саме воно робилося («просто за горло братъ») видно з трох і з листів самого Лебединцева, див., напр., «Кіевск я Старина», 1898, I 356, IV 53—54 та ин.

*) Ibid., IV, 58.
**) Ibid., III, 343.
***) Ibid., 351.

*) Ibid., V, 182.
**) Ibid., III, 329.